

Tekoja, yhteis- muotoutumista ja aikaan- saamista: Tapahtumat performatiivisena taiteena

Mirja Hiltunen | Lapin yliopisto, taiteiden tiedekunta

Tapahtumat ovat luonteeltaan varsinaisia yhteismuotoutumisia. Tällaisia yhteismuotoutumisia on tapahtunut jo ikaikaisesti Lapissa luontaiselinkeinojen, porotalouden, metsästysseurojen, markkinoiden ja sittemmin matkailun, urheilukilpailujen sekä niin kaupallisten kuin hengellisten messujen yhteydessä. Taide- ja kulttuuritapahtumat ovat tästä yhteismuotoutumisesta hyvä esimerkki. Pohjois-Suomessa hyvin tunnetut Jutajaiset ovat koonneet kymmeniä vuosia yhteen niin taiteilijat, harrastajat kuin palveluelinkeinot. Rockfestivaalit, rallit ja ravit aukaisevat porttinsa paikallisesti yleisölle, ja ne kutsuvat paikkakunnalle runsaasti vierailijoita tarjoten samalla muille elinkeinoille asiakkaita ja myös taiteelle uusia toimintaympäristöjä.

Suomalaisia taidefestivaaleja tutkineen musiikin tohtorin Mervi Luonilan (2016) mukaan yhdistyspohjaiset festivaalituotannot ovat näyttäneet suomalaisessa taiteen kentässä taideinstituutioiden rinnalla vaihtoehtoisina organisoinnin muotoina. Ne ovat mahdollistaneet taidetuotantoja vapaaehtoisuuden sekä taiteenlajiin liittyvän yhteisöllisyyden ja aktiivisuuden lähtökohdista. Tietyllä paikakunnalla tapahtuva toiminta on muodostanut vahvasti alueellaan näkyvän ”yhteisen asian” kulttuurin tapahtumien ympärille. (Luonila, 2016.)

En pohdi kirjoituksessani kuitenkaan taiteen paikkaa niinkään taide- ja kulttuuritapahtumissa, vaan tapahtumissa, joihin taidetta ei lähtökohtaisesti ole mielletty osalliseksi. Miten taide ja taiteilijat sijoittuvat erilaisten tapahtumien ja festivaalien mahdollisesti ristiriitaisiin kaupallisuuden ja vallankäytön kenttiin? Onko taiteen paikka alisteinen, vai tarjoavatko tapahtumat itse asiassa nykytaiteelle ominaisesti hedelmällisen maaston olla mukana ihmisten ja ympäristöjen arjessa siellä, missä arki ja juhla kulloinkin tapahtuvat, ilman sulkeutumista erilliseen taidemaailmaan? Performanssin, performatiivisuuden ja yhteismuotoutumisen käsitteet tuovat näihin kiperiin kysymyksiin kiinnostavaa tulokulmaa.

Performanssit tapahtumissa

Performanssit ovat joko yksittäisen tai useamman taiteilijan toteuttamia teoksia, joissa yhdistellään usein eri taiteenlajeja, kuten musiikkia, tanssia, kuvataidetta tai vaikkapa elokuvaa. Useimmissa performans-

Edellisellä sivulla: *Lumikuningatar*, Levin Aurora-tulevaisuustapahtuma. Kuva: Inka Holck, 2022.

seissa taiteilija on itse läsnä. Performanssit voivat olla taiteilijoiden omien esitysten lisäksi osallistavaa taidetta, jossa yhteisöllinen teos rakentuu, kun yleisö on tavalla tai toisella mukana taiteilijan organisoimassa tilanteessa. Performanssin toteutuspaikoiksi soveltuvat yhtä hyvin niin galleriat kuin muut julkiset tilat tai luonnonympäristöt sekä mitä erilaisemmat tapahtumat. Esitys voi kestää muutamista minuuteista useisiin päiviin. Toiminnan tukena käytetään usein erilaisia visuaalisia elementtejä: valoja, lavasteita, naamioita, kasvomaaleja, kankaita ja pukuja. Myös taidemaailman reunamilla tai ulkopuolella toteutetut tapahtumat voivat tarjota luontevan foorumin taiteen esittämiseksi ja esilletuomiselle.

Levitunturilla marraskuussa 2022 järjestetyssä Aurora-tulevaisuustapahtumassa käsiteltiin ilmastonmuutosta ja tasa-arvoa. Tapahtumassa nähtiin myös *Lumikuningatar*-teos, joka on performanssitaiteilija Meri Nikulan musiikkia, liikeilmaisua ja vahvaa visuaalisuutta yhdistävä kokonaisuus. Nikula arvostaa teoksissaan vuorovaikutusta yleisönsä kanssa. Levillä Kuningatar vastaanotti ulkona tuulessa ja tuiskussa tulevaisuustapahtumaan saapuvan yleisön, ja liikkui sisätilassa seremoniaalisesti yleisön keskellä oman tulkintani mukaan muistuttaen talven katoavuudesta. Nikula pyrkii esityksillään luomaan maagisia, unohtumattomia hetkiä, joissa voidaan koskettaa yleisön syvimpiä tunteita ja luoda yhteys maahan: ”At the core of my expression is the desire to serve the Earth we live on. I believe we have to connect with the deeper layers within us, within each other and the Earth herself, to have a future on this planet. I believe your soul needs to be fully embodied here to serve its full purpose. I am here to sing to your essence and to empower you to live your truth.” (Nikula, 2023)

Kantaaottavassa ja sosiaalisessa tai-

teessa performanssi on yleinen ilmaismuoto. Esityksellä pyritään herättämään keskustelua jostakin ajankohtaisesta tai unohdetusta teemasta. Performanssit voivat kärjistä, kyseenalaistaa ja tehdä vastakkainasetteluja. Ne voivat puuttua epäkohtiin ja tuoda esiin totutusta käytännöstä poikkeavia näköaloja. Tai, kuten Meri Nikulan teoksessa, performanssit voivat tuoda esiin myös miellyttävinä ja kauniina pidettyjä asioita niistä muistuttamalla ja niitä korostamalla. Yhä useammin performanssit toimivat myös performatiivisesti, yleisöä mukaan kutsuen.

Esittämisestä tässä ja nyt -hetkessä tapahtuvaan performatiivisuuteen

Performatiivisuus on 1960-luvulta alkaen ollut paikka- ja aikasidonnaisuutta korostavan nykytaiteen ydintä. Taiteilijan ruumiista on tullut yksi taiteen keskeisistä materiaaleista ja välineistä. Performatiivisuuden yhteydessä painotetaan keskeisesti sen tuottamia yhteyksiä, ja teos voidaan nähdä osallistumisena ja toimintana, joka ei rajoitu vain taiteen kuvitteelliseen tilaan. Taide voidaan nähdä kohtaamisen mahdollistavana paikkana, solmukohtana toimijaverkostoissa sekä usein sosiaalisesti sitoutuneena toimintana. (Anttonen, 1995; Erkkilä, 2008; Bishop, 2012.)

Nykytaiteentutkija Helena Sederholm (2000, 190) määrittelee, että taiteessa performatiivisuus tarkoittaa ainutkertaista tilannetta, jonka dokumentointi tai arvioiminen jälkikäteen saattaa olla jopa epämielikästä, koska tilanne on jo muuttunut. Hänen mukaansa performatiivinen taide ei nojaa kuvailuun, toistoon tai väitteisiin, vaan luo vuoropuhelua ja mahdollistaa osallistumisen (Sederholm, 1998, 309). Sederholm kuvailee performatiivisuuden piirteiksi yksilöllisen ilmaisutavan ja tilannekohtaisen toiminnan,

ja toteaa, että performatiivisuus ei sitoudu materiaan, välineeseen tai muotoon, vaan synnyttää monenlaisia merkityksiä juuri siinä hetkessä, jossa se on. (Sederholm, 1998, 86, 279).

Olen luonnehtinut performatiivisuutta taiteessa Sederholmia mukaillen toiminnaksi, jossa vuorovaikutus ja osallistuminen ovat merkityksellisiä ja jossa monitaiteellisen tilanteen tuomaa ainutkertaisuutta ja elämyksellisyyttä on korostettu (Hiltunen, 2009, 52). Performatiiviseksi taiteeksi voivat näin muuntua mitä moninaisemmat tapahtumat, jos taiteilija tuo tapahtumat taiteen kentälle ja niitä tarkastellaan performatiivisuuden avulla.

Korostan tarkoituksellisesti taiteilijan roolia. Performatiivisuus ei ole vain esityksiä tai esityksellisyyttä esille panemisen ja julki tuomisen merkityksessä, vaan *vaikutattamista* ja *aiheuttamista*. Performatiivisuuteen sisältyy mahdollisuus totuttujen ajatus- ja toimintamallien toiston purkamiseen, toisin toistamiseen ja uusien merkitysten luomiseen (ks. Butler, 2006). Performanssitaiteilija Guillermo Gómez-Peñan (2011) tavoin näen taiteilijan pystyvän rakentamaan siltoja ja toimimaan tulkkina hyvinkin erilaisten asioiden välillä.

Taiteen toiminnallisuutta ja yhteismuotoutumista

Käytän performatiivisen taiteen yhteydessä käsitettä *yhteismuotoutuminen, intra-aktio*, erotukseksi tavallisesta vuorovaikutuksesta. Tavallisessa vuorovaikutuksessa oletetaan, että ennen tapahtumaa olisi jo jonkinlaista sitä edeltävien itsenäisten toimijoiden tai suhteiden olemassaoloa (ks. Barad, 2019). Performatiivisessa taiteessa kokonaisuus, sen rajat ja ominaisuudet määrittyvät ja muuttuvat mielekkäiksi vasta *erityisten toiminnal-*

Kuvat 1 ja 2. *Noitarumpu*-esitys, myöhemmin *Tulirumpu*, oli niin esiintyjille kuin yleisölle moniaistinen elämys, jossa taiteen rajat katosivat ja esitys muuntui yhteiseksi matkaksi. Kuvat: Mirja Hiltunen, 1999, Pyhätunturi.

Kuva 3. Al-Fateh Ali ja Saba Majid yhteisöllisesti toteutetun *Ishtarin portti* -teoksen julkistamistilaisuudessa Koskipuistossa. Kuva: Mirja Hiltunen, 2020, Rovaniemi.

Kuva 4. Romanimuusikon Hilja Grönforsin ja kansanmuusikon, Rovaniemen teatterin kapellimestari Minna Siitosen konsertti kauppakeskuksen avoimessa tilassa osana *Rakkaustalkoita*. Kuva: Mirja Hiltunen, 2020, Rovaniemi.

*”Taide voi luoda ymmärrystä moninaisuudesta, edistää
avoimuutta kulttuurista moninaisuutta kohtaan sekä esitellä
arktista aluetta kulttuurisesti rikkaana ihmisten kotina.”*

listen yhteismuotoutumisten kautta.

Performatiivisen taiteen kautta yksityinen kokemus voi muuntua yhteiseksi, ja taiteeseen voi osallistua varsinaisten toimijoiden lisäksi myös laajempia yleisöjä. Näin tapahtui esimerkiksi jo vuosituhannen vaihteessa Pelkosenniemellä, Pyhätunturin *Noitarumpu-* ja *Tulirumpu* -esityksissä (1996—2006), jota sadat ihmiset saapuivat kokemaan vuosittain pimenevään syysiltaan. (kuva 1,2)

Kokonaisuuden rakentumiseen liittyi vuosien saatossa työvoimapolitiittista nuorisokoulutusta, yhteisöllistä taidekasvatusta, paikallisten koulujen osallistamista ja matkailuelinkeinon intentioita. Olen tarkastellut väitöstutkimuksessani (Hiltunen, 2009) teoksen performatiivista rakentumista kokonaisuutena, jossa yleisö vaeltaa hiljaisuudessa pitkospuita pitkin lukemattomien lyhtyjen valossa kohti jylhää Aittakurua. Matkan varrelle rakennetut hienovaraiset äänimaisemat, installaatiot ja ympäristöperformanssit herkkivät kulkijaa matkan edetessä, ja lopulta esitys tunturikurun massiivisessa, kivisessä amfiteatterissa alleviivaa edelleen luonnon pääroolia kokonaisuudessa (ks. Hiltunen, 2004). Kyse oli kokonaisvaltaisesta taiteen yhteismuotoutumisesta, jossa jokainen läsnäoleva elollinen ja eloton olio, pimeys ja kulloinenkin säätö oli osallinen taiteen tapahtumiseen.

Julkista tilan haltuunottoa ja osallistamista

Eräs performanssipedagogiikan keskeisistä kehittäjistä, Charles Garoian (1999), korostaa performanssin voimaa esteettisenä ulottu-

vuutena ja performatiivisena toimijuutena erityisesti kasvatustilanteissa. Performanssipedagogiikka vastustaa hänen mukaansa kulttuurisia yhdenmukaisuuksia ja alistamisia. Se luo myös uusia performatiivisia muotoja ja kriittistä toimintaa, jotka ovat Garoian (1999) sanoin osallistuvia, monikeskisiä, määrittelemättömiä, kulttuurienvälisiä, peilaavia ja monitieteisiä.

Vuonna 2020 *Naapuruus- ja rakkaustalkoot* tarkastelivat Rovaniemen kaupunkia yhteisenä kotinamme. (kuva 3,4) Useita taideperustaisia työpajoja ja tapahtumia käsittänyt kokonaisuus oli osa jokavuotista kaupunkifestivaalia. *Rakkaustalkoissa* otettiin haltuun julkista tilaa taiteen avulla ja pyrittiin osallistamaan kaupunkilaisia vastaamaan mahdolliseen vihapuheeseen rakkauspuheella. Avoimia työpajoja tarjottiin kaikikäisille, -näköisille ja -tapaisille kaupunkilaisille. Lähtökohdissa oli mukana myös taidekasvatuksellisia näkökulmia.

Talkoiden pääideoija ja innostaja, teatteriohjaaja Pieta Koskenniemi kertoo, että kaikki alkoi siitä, kun kaksi Rovaniemelle asettunutta irakilasta turvapaikanhakijaa sai turvapaikkapäätöksen. Se oli heille niin tärkeä hetki, että he halusivat antaa vastalahjan ja jakaa jotakin kaunista omasta kulttuuristaan. He päätyivät ajatukseen rakentaa pienoismalli yhdestä muinaisen Babylonian kuuluisimmasta rakennuksesta, Ishtarin portista. Loistavista väreistä tunnettu portti oli kuningas Nebukadnessarin rakkaudenosoitus vaimolleen, ja se nimettiinkin rakkaudenjumalatar Ishtarin mukaan. (Hiltunen, ym., 2021.)

Rakkaustalkoot oli tapahtuma, jossa harjoiteltiin rakkauspuhetta sekä hyväksy-

vää naapuruutta ylipäänsä. Toiminta keskittyi kahden viikon ajan keskustaan kauppakeskuksen tyhjään liikehuoneistoon pystytettyyn avoimeen taidetilaan. Avointen ovien taidetilassa pidettiin taiteilijoiden vetämiä työpajoja, käytiin paneelikeskusteluja lähimmäisenrakkaudesta sekä kuultiin pienoiskonserttisarjassa vanhoja suomalaisia rekilauluja ja niiden romanimusiikillisia versioita. Erässä työpajassa luonnosteltiin pieniä rakkausaiheisia muraaleja, joita seuraavalla viikolla maalattiin ympäri kaupunkia. (Hiltunen, ym., 2021.)

Rakkaustalkoista rakentui performatiivinen kokonaisuus, jonka rajat ja ominaisuudet määrittivät ja muuttuivat mielekkäiksi vasta erityisten toiminnallisten yhteismuotoutumisten kautta.

Kokonaisuutta voidaan tarkastella sosiaalisesti sitoutuneena taiteena, joka osana kaupunkifestivaalia pyrki edistämään vähemmistökulttuurien tunnistamista, kulttuurien edustajien välisiä kohtaamisia sekä kulttuurisen moninaisuuden ja transkulttuurisuuden esittämistä julkisessa tilassa. Taide voi luoda ymmärrystä moninaisuudesta, edistää avoimuutta kulttuurista moninaisuutta kohtaan sekä esitellä arktista aluetta kulttuurisesti rikkaana ihmisten kotina (Huhmarniemi & Hiltunen, 2022). Monenlaisten maailmojen ja tarkoituserien kohtaamista

Performatiivisuuden avulla on mahdollista lähestyä lähes kaikkea toimintaa. Olennaista on painottaa toimintaan osallistumista, erilaisissa prosesseissa aktiivisesti toimimista ja monenlaisten maailmojen ja tarkoituserien mahdollisuutta kohdata. Näen performatiivisuuden mahdollisuutena purkaa toiston ja jopa parodian avulla valtarakennelmia ja raivata tilaa monille äänille, näkemyksille ja toiminnoille (Hiltunen, 2009, 264).

Performatiivisuus voi aukaista tapahtumissa tasavertaisempaa tilaa kohtaamiselle

mahdollistaen nimenomaan toiminnallisen osallistumisen ja siten kokemuksellisen näkökulmien laajenemisen. Performatiivisuus mahdollistaa toimijuuden ei vain taiteilijalle, vaan myös taiteen tapahtumiseen osallistuville yhteistyötahoille, yleisöille ja ympäristöille. Tapahtumat voivat tarjota taloudellisten ja lyhyen tähtäimen tavoitteiden lisäksi kurotuksia kohti kulttuurihyvinvointia ja kestävyysajattelua, ja niihin voi punoa niin taidekasvatuksellisia kuin taide- ja kulttuurialan koulutuksellisia päämääriä.

Olen pohtinut artikkelissani, mitä performatiivisuus tapahtumissa voi mahdollistaa tapahtumajärjestäjien, taiteilijoiden ja yleisöjen näkökulmasta. Tapahtumat tarjoavat myös monipuolisen oppimisympäristön taide- ja kulttuurialan opiskelijoille. Työskentely aidossa työelämäyhteydessä jo opintojen kuluessa mallintaa monialaista yhteistyötä ja rakentaa verkostoja tulevaisuuden työkenttää silmällä pitäen. Alan koulutuksen tulisikin hyödyntää tapahtumia ja tapahtumien puolestaan hyödyntää alan opiskelijoiden luovaa potentiaalia. Näen tapahtumissa runsaasti kehittämismahdollisuuksia, joiden tunnistaminen ja tarkastelu performatiivisuuden ja erityisten toiminnallisten yhteismuotoutumisten kautta tuo esille lisää sävyjä ja aukaisee tilaa uusille toteutuksille niin koulutuksen kuin tapahtumatuotannon näkökulmasta. *f*

Mirja Hiltunen (TaT, KM) on Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan kuvataidekasvatuksen professori. Tutkimuksessaan hän on kehittänyt yhteisöt ja ympäristöt huomioivaa taidekasvatusta ja tarkastellut taiteen paikkasidonnaisuutta sekä sosiaalista aktiivisuutta erityisesti pohjoisissa sosiokulttuurissa ympäristöissä. Hän on julkaissut useita aihepiiriin liittyviä kotimaisia ja kansainvälisiä julkaisuja sekä osallistunut aktiivisesti alan tieteellisiin konferensseihin sekä taidenäyttelyihin.

Lähdeluettelo

- Anttonen, E. (1995): *Performance, aktio, happening. Jälkiä katoavasta taiteesta*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisu 13.
- Barad, K. (2019): Posthumanistinen performatiivisuus: Kohti ymmärrystä siitä, miten materia merkityksellistyy. (suom. Annette Arlander). Teoksessa T. Nauha, A. Arlander, H. Järvinen & P. Porkola (toim.) *Performanssifilosofia: esitysten, esiintymisen ja performanssien filosofiasta performanssijatteluun*. Nivel 12.
- Bishop, C. (2012). *Artificial Hells. Participatory Art and The Politics of Spectatorship*. Verso.
- Butler, J. (2006). *Hankala sukupuoli*. (suom. T. Pulkkinen & L-M Rossi). Gaudeamus.
- Erkkilä, H. (2008). *Ruumiinkuvia! - Suomalainen performanssi- ja kehotaide 1980- ja 1990-luvulla psykoanalyysin valossa*. Kuvataiteen keskusarkisto.
- Garoian, C. R. (1999). *Performing Pedagogy. Toward an Art of Politics*. State University of New York Press.
- Gómez-Peña, G. & Sifuentes, R. (2011). *Excercises for Rebel Artists. Radical Performance Pedagogy*. Routledge. Oxon.
- Hiltunen, M. (2009). Yhteisöllinen taidekasvatus. Performatiivisesti pohjoisen sosiokulttuurisissa ympäristöissä. (Väitöskirja). *Acta Universitatis Lapponiensis*, A160. Lapin yliopisto.
- Hiltunen, M. (2004). Kehollisesti ympäristön, taiteen ja yhteisön maisemissa: Erämaa opettaa. *Aikuiskasvatus*, 24(1), 54–59. <https://doi.org/10.33336/aik.93534>
- Hiltunen, M., Koskenniemi, P. & Sarantou, M. (2021). Love Talks and Neighborhood: Promoting encounters, tolerance and social inclusion by means of art in daily life and the living environment in province of Lapland. *Malta Review of Educational Research*, 15(Supplement Issue), 97–117. <http://www.mreronline.org/issues/supplement-issue-on-socially-engaged-art-and-global-challenges-december-2021>
- Huhmarniemi, M. & Hiltunen, M. (2022). New genre Arctic art in the city of Rovaniemi: Promotion of de-Arctification and pluralism. In S. Miettinen, E. Mikkonen, M. C. Loschiavo dos Santos & M. Sarantou (Eds.), *Artistic cartography and design explorations towards the pluriverse* (s. 64–73). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003285175-7>
- Jokela, T., Hiltunen, M., Hyhmarniemi, M. & Valkonen, V. (2006). *Taide yhteisö ja ympäristö. Art, community and Environment*. Lapin yliopisto. <http://ace.ulapland.fi/tyt/?osio=5.3>
- Luonila, M. (2016). Festivaalituotannon merkitysten verkosto ja johtaminen. Tapaustutkimuksia suomalaisista taidefestivaaleista. (Väitöskirja) *Studia Musica* 70. Taideyliopisto. https://taju.uniarts.fi/bitstream/handle/10024/6362/online_luonila_m_vk_003.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Nikula, M. (2023). Meri Nikulan kotisivut. About. Haettu 13.2.2023 osoitteesta <https://www.merินิกula.com/about>
- Sederholm, H. (1998). *Starting to play with arts education. Study of ways to approach exoerimental and social modes of comtemporay art*. University of Jyväskylä.
- Sederholm, H. (2000) *Tämäkö taidetta?* WSOY.